

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет спеціальної освіти, психології і соціальної роботи
Кафедра загальної та практичної психології

Дипломна робота

(бакалавра)

з теми: **«ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ ТА
СОЦІАЛІЗАЦІЇ СТАРШОКЛАСНИКІВ»**

Виконала: студентка 4 курсу
Ps1-B20z групи
спеціальності 053 Психологія
(заочна форма навчання)
**Сидоренко (Гарасім) Єлизавета
Юріївна**

Керівник:
Сімко Руслан Теодорович,
кандидат психологічних наук, доцент,
старший викладач кафедри
загальної та практичної психології

Рецензент:
Онуфрієва Ліана Анатоліївна,
доктор психологічних наук,
професор, завідувач кафедри
загальної та практичної психології

Кам'янець-Подільський – 2024 р.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНІМИ ПОТРЕБАМИ	7
1.1. Загальна характеристика особистості старшокласника	7
1.2. Емоційний інтелект як предмет психологічного дослідження	20
1.3. Особливості соціалізації старшокласників навчально-реабілітаційного центру	30
Висновки до першого розділу	38
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ НА СОЦІАЛІЗАЦІЮ	39
2.1. Опис процедури емпіричного дослідження	39
2.2. Аналіз результатів емпіричного дослідження	43
Висновки до другого розділу	52
РОЗДІЛ 3. КОНСТРУЮВАННЯ ПРОГРАМИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ СТАРШОКЛАСНИКІВ НРЦ ЧЕРЕЗ РОЗВИТОК ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ	53
3.1. Розробка та проведення тренінгової програми «Розвиток емоційного інтелекту»	53
3.2. Перевірка ефективності тренінгової програми «Розвиток емоційного інтелекту»	56
Висновки до третього розділу	58
ВИСНОВКИ	59
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	61
ДОДАТКИ	69

ВСТУП

Актуальність дослідження. Сьогодні наша країна перебуває у дуже складній ситуації. Воєнна ситуація супроводжується змінами соціальної структури суспільства, що в свою чергу потребує змін у системі освіти та навчання. Питання про те, як підготувати людину до життя в умовах, що постійно змінюються, щоб вона могла розвиватися в суспільстві і повноцінно існувати в суспільстві, в даний час є дуже актуальним. Забезпечення соціалізації особистості є важливою проблемою, яка стоїть перед суспільством, адже від вирішення цієї проблеми залежить успішне включення молоді в самостійне життя та трудове життя.

Ця проблема набуває ще більшої актуальності, якщо розглядати питання корекції, навчання та виховання дітей з особливими освітніми потребами, оскільки вони мають певні труднощі в засвоєнні соціального досвіду та соціального спілкування. Ці труднощі зумовлені їх обмеженими можливостями. Водночас успіх соціалізації дітей з особливими потребами залежить від комфортності їхнього життя та діяльності в суспільстві.

Крім того, в сучасному суспільстві досить гостро стоїть проблема прояву та розуміння емоцій. Емоційний інтелект як здатність сприймати, розуміти, контролювати, керувати та використовувати власні емоції та емоції інших людей дозволяє людині приймати рішення та керувати різними життєвими ситуаціями, керувати сильними емоціями та керувати своєю емоційною сферою, а також впливати на власні емоції людини. чужих почуттів, дає здатність співпереживати і співчувати. Ці якості дають більше можливостей у суспільстві, люди з високим емоційним інтелектом легше досягають своїх цілей у спілкуванні з іншими, а також мають більше можливостей для створення теплих, глибоких стосунків із близькими. Таким чином, емоційний інтелект нерозривно пов'язаний із соціалізацією особистості.

Актуальність обраної проблеми, її недостатнє теоретичне висвітлення та емпірична дослідженість, а також соціальна значущість зумовили вибір

теми нашого дослідження «Вплив емоційного інтелекту на соціалізацію старшокласників навчально-реабілітаційного центру».

Об'єктом дослідження є емоційний інтелект старшокласників навчально-реабілітаційного центру.

Предмет дослідження – вплив емоційного інтелекту на окремий аспект, а саме соціалізацію старшокласників у навчально-реабілітаційному центрі.

Метою дослідження є теоретичний аналіз інформації про емоційний інтелект, соціалізацію старшокласників у навчально-реабілітаційному центрі; практичне дослідження емоційного інтелекту та соціалізації старшокласників навчально-реабілітаційного центру та їхніх стосунків; визначити особливості діагностики та соціалізації емоційного інтелекту старшокласників у цьому навчально-реабілітаційному центрі; розкрити вплив емоційного інтелекту на соціалізацію старшокласників у навчально-реабілітаційному центрі; розробити програму соціалізації старшокласників НРЦ через розвиток емоційного інтелекту.

Для досягнення мети дослідження передбачається **виконання таких завдань**: здійснити теоретичний аналіз проблеми психолого-педагогічних джерел; розробити емпіричну методологію дослідження; розробити тренінгову програму соціалізації старшокласників навчально-реабілітаційного центру через розвиток емоційного інтелекту.

Для реалізації поставлених завдань використовувалися такі методи дослідження: теоретичний (аналіз та систематизація дослідницьких науково-теоретичних і методичних джерел) та емпіричний (тест емоційного інтелекту Н. Холла, методика М. Рожкова «Дослідження соціалізації особистості», емоційний інтелект). анкета «ЕмІн» Д.В. Люсіна).

Новизна дослідження полягає в розробці та апробації методики дослідження впливу емоційного інтелекту на соціалізацію старшокласників навчально-реабілітаційного центру.

Практичне значення роботи полягає в тому, що результати діагностики можуть бути використані в корекційній роботі соціально-психологічного супроводу, для вдосконалення особистісних якостей, профілактики виникнення емоційно-стресових ситуацій. Також результати діагностики можуть показати повну картину наявності чи відсутності впливу емоційного інтелекту на соціалізацію.

База дослідження. Дослідження проводилось упродовж листопада 2023 року – лютого 2024 року на базі Комунального закладу «Чернівецький обласний навчально-реабілітаційний центр «Родина». У дослідженні взяли участь учні 8, 9 та 10 класів, хлопці та дівчата віком 14-17 років.

Апробація та впровадження результатів. Результати проведеного дослідження доповідалися автором та отримали схвалення на таких міжнародних конференціях: на IX Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми експериментальної психології: досвід та перспективи» на пошану професора А.І. Шинкарюка (26 жовтня 2023 р., м. Кам'янець-Подільський), на IX Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми сучасної психології: перспективні та пріоритетні напрями наукових досліджень молодих науковців» (Кам'янець-Подільський, 17 листопада 2023 р.), на IX Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми психології особистості на європейському просторі» (Кам'янець-Подільський, 15 лютого 2024 р.), на XVI Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми психології особистості та міжособистісних взаємин» (Кам'янець-Подільський, 23 квітня 2024 р.) та знайшли своє відображення у публікації автора.

Публікації.

Сидоренко Є.Ю. Взаємозв'язок емоційного інтелекту та соціалізації старшокласників. *Актуальні проблеми психології особистості та міжособистісних взаємин*: матеріали XVI Міжнародної науково-практичної конференції, 23 квітня 2024 р. / за ред. С.Д. Максименка, Л.А. Онуфрієвої. Кам'янець-Подільський : Видавець Ковальчук О.В., 2024. С. 106–108.

URL: <http://elar.kpnu.edu.ua/xmlui/handle/123456789/8003>

Структура та обсяг дипломної роботи. Бакалаврська робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (67 найменувань, додатків, таблиць).

ВИСНОВКИ

Підсумовуючи все всі вищеописані теоретичні та експериментальні дослідження можна зробити наступні висновки.

Теоретичний аналіз наукової літератури дозволив з'ясувати, емоційний інтелект є здатністю ефективно розбиратися в емоційній сфері людського життя: розуміти емоції і емоційне підґрунтя відносин, використовувати свої емоції для вирішення завдань, пов'язаних з відносинами та мотивацією. Старшокласник – особистість, що досягла ранньої юності. У період ранньої юності дитина виявляється на порозі реального дорослого життя. Рання юність є періодом пошуку власного Я.

Доведено, що несформованість емоційно-вольової сфери старшокласників перешкоджає соціальній адаптації. Комунікативні бар'єри часто заважають і ускладнюють спілкування з однолітками. Зовнішні фізичні вади, інтелектуальні відхилення і дефекти мови обмежують і деформують процес спілкування підлітка з однолітками, значно скорочують кількість товаришів і друзів.

Обґрунтовано, що соціалізація – це процес послідовного входження індивіда в соціальне середовище, що супроводжується засвоєнням та відтворенням культури суспільства, внаслідок взаємодії людини з умовами життя на всіх її вікових етапах.

Емпіричним шляхом визначено, що соціалізація старшокласника навчально-реалізаційного центру є ускладненою додатковими причинами. Ці труднощі є пов'язані не лише з фізичними обмеженнями та дискомфортом, досвідом втрати здібностей. Уявлення про дитину з особливими потребами як про людину, яка багато чого не вміє, яка потребує допомоги інших, часто викликає почуття жалю.

Це також заважає дитині бути залученим до активних соціальних стосунків. І щоб уникнути такого ставлення, діти з особливими потребами зазвичай спілкуються лише зі схожими на них людьми. Школяр, що

навчається у навчально-реабілітаційному центрі є певною мірою ізольованим від суспільства.

Розкрито зв'язок між емоційним інтелектом та соціалізацією, що зрештою знайшло експериментальне підтвердження.

Виявлено старшокласників з низьким рівнем емоційного інтелекту та соціалізацією, встановлено певний зв'язок між цими явищами. Цей зв'язок допоміг підготувати корекційний тренінг з розвитку емоційного інтелекту, щоб через нього вплинути ще і на соціалізацію.

Наше експериментальне дослідження має практичну значущість. Отримані результати є підґрунтям для подальших досліджень емоційного інтелекту та соціалізації та їх взаємозв'язку. Дослідження піднімає питання соціалізації дітей з особливими потребами. Корекційний тренінг, що розроблений у рамках цієї роботи, може бути використаний на практиці в інших схожих ситуаціях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бистрова Ю.О. Особливості конфліктної поведінки розумововідсталих підлітків: автореф. дис... на здобуття наукового ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.08 К., 2007. 20с.
2. Бондаренко О.Ф. Психологічна допомога: теорія і практика. Київ : Укртехпрес, 2000. 216 с.
3. З.Бурлачук Л. Ф., Савченко Е.П. Психодіагностика (психодіагностический инструментарий и его применение в условиях социальных служб. Київ : «А.Л.Д.», 2000. 279 с.
4. Ващенко І.В., Антонова О. Г. Конфлікт. Посттравматичний стрес: шляхи їх подолання : *навчальний посібник*. Київ : Знання, 2000. 289 с.
5. Вікова та педагогічна психологія: навч. посіб. Київ: Просвіта, 2001. 416 с.
6. Власова О.І. Психологія соціальних здібностей: структура, динаміка, чинники розвитку: *монографія*. Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2005. 308 с.
7. Галян І.М. Психодіагностика: навчальний посібник. Київ : Академвидав, 2009. 464 с. (Серія «Альма-матер»).
8. Гоян І.М., Палій А.А. Методика діагностики психічного розвитку дітей; за ред. А.А. Палія. Івано-Франківськ, 2014. 434с.
9. Гоян І.М., Палій А.А. Психодіагностичний, психокорекційний і розвивально-виховний практикум у дитячому садку: *навчальний посібник*. Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2010. 588 с.
10. Дефектологічний словник : навчальний посібник / за ред. В.І. Бондаря, В.М. Синьова. Київ : «МП «Леся», 2011. 528 с.
11. Дерев'янку С.П. Потенціальні можливості складових емоційного інтелекту. *Наука і освіта*. 2007. № 8-9. С. 45–48.
12. Долинний Ю. Проблеми соціалізації дітей з особливостями психофізичного розвитку в сучасній педагогічній літературі. *Соціальна педагогіка: теорія і практика*. 2007. № 2. С.53–58.

13. Дуткевич Т. Конфліктологія з основами психології управління: *навчальний посібник*; Мін-во освіти і науки України, Кам'янець-Подільський державний ун-т, Ін-т соціальної реабілітації та розвитку дитини : Київ: Центр навчальної літератури, 2005. 455 с.
14. Зверєва І.Д., Іванова І.Б. Інвалід і суспільство. *Проблеми інтеграції*: зб. теорет. та метод. рек. для працівників центрів соц. служб для молоді. Київ : А.Л.Д, 2000. 96 с.
15. Капська А.Й., Завацька Л.М., Грищенко С.В. Технології К20 соціальної роботи в зарубіжних країнах : навчальний посібник. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2011. 248 с.
16. Колупаєва А.А. Спеціальна освіта в Україні та модернізація освітньої галузі. *Особлива дитина : навчання і виховання*. 2014. № 3 (71). С. 7–13.
17. Коробко С.Л., Коробко О.І. Робота психолога з молодшими школярами : методичний посібник. Київ : Літера ЛТД, 2006. 416 с.
18. Корольчук М.С., Осьодло В.І. Психодіагностика : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. ; за заг.ред. М.С. Корольчука. Київ : Ельга, Ніка-центр, 2004. 400 с.
19. Корольчук М.С., Крайнюк В. М. Соціально-психологічне забезпечення діяльності в звичайних та екстремальних умовах: *навчальний посібник* для студентів вищих навчальних закладів. Київ : Ніка-Центр, 2009. 580 с.
20. Корольчук М.С., Крайнюк В.М., Кочергіна Т.І. Психологічне забезпечення психічного і фізичного здоров'я. Київ : ІНКОС, 2002. 272с.
21. Коць М.О., Демчук С.М. Особливості діагностики уваги молодших школярів з особливими освітніми потребами, які мають порушення мовлення. *Сучасна наука та освіта Волині* : зб. матеріалів наук.-практ. конф., 22 листоп. 2018 р. , м. Володимир-Волинський. / упоряд., голов. ред. Б.Є. Жулковський. Луцьк : Волиньполіграф, 2018. С. 481–483.
22. Коць М.О., Куляк С.В. Професійне самовизначення та особливості професійної орієнтації дітей з вадами психофізичного розвитку. *Освітні горизонти. Інформаційно-методичний вісник*. Луцьк, 2018. С. 775–780.

23. Коць М.О., Тучак А.М. Професійне самовизначення у процесі соціалізації дітей з вадами психофізичного розвитку. *Медико-біологічні проблеми фізичного виховання різних груп населення, ерготерапії, інклюзивної та спеціальної освіти : матеріали IV наук.-практ. конф.* (м. Луцьк, 13 лютого 2019 р.) ; ред. В. В. Чижик. Луцьк: ЛІРоЛ, 2019. С. 71–73.
24. Коць М.О., Ятчук Т.М. Особливості діагностики особистісної сфери підлітка з особливими освітніми потребами. *Психогенеза особистості: норма і девіація : зб. наук. статей і тез ; гол. ред. Я. Гошовський.* Луцьк : Вежа-друк, 2019. С. 235–240.
25. Коць М.О., Ятчук Т.М. Специфіка діагностики особистісної сфери підлітків з особливими освітніми потребами. *Психологія: реальність і перспективи : збірник наукових праць Рівненського державного гуманітарного університету. Вип. 12 / упоряд. Р.В. Павелків, Н.В. Корчакова; ред.кол. : Р.В. Павелків, В.І. Безлюдна, Н.В. Корчакова.* Рівне : РДГУ, 2019а. С. 120–127.
26. Коць М., Давидюк К. Особливості мотивації до навчання дітей старшого шкільного віку. *Психогенеза особистості: норма і девіація : зб. наук. статей і тез ; гол. ред. Я. Гошовський.* Луцьк : Вежа-друк, 2019. С. 129–133.
27. Коць М., Цвігун О. Мотивація кар'єрного росту оперативного персоналу атомної електростанції. *Психогенеза особистості: норма і девіація : зб. наук. статей і тез ; гол. ред. Я. Гошовський.* Луцьк : Вежа-друк, 2019. С. 218–222.
28. Коць М., Давидюк К. Діагностика мотивації до навчання дітей старшого шкільного віку профільних класів. *Особистість і суспільство: методологія та практика сучасної психології: матеріали VI Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф.* (13 трав. 2019р.) / за заг. ред. Я.О. Гошовського, О.В. Лазорко, А.В. Кульчицької, Т.В. Федотової. Луцьк : ПП Іванюк В. П., 2019. С. 97–100.

29. Коць М., Цвігун О. Діагностика мотивації кар'єрного росту оперативного персоналу атомної електростанції. *Особистість і суспільство: методологія та практика сучасної психології: матеріали VI Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (13 трав. 2019р.)* / за заг. ред.. Я.О. Гошовського, О.В. Лазорко, А.В. Кульчицької, Т.В. Федотової. Луцьк : ПП Іванюк В. П., 2019а. С. 66–69.
30. Коць М.О., Ятчук Т.М. Психолого-педагогічні засади корекції порушень особистісної сфери в підлітків з особливими освітніми потребами. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Психологія» : збірник наукових праць*. Острог : Вид-во НаУОА, червень 2019б. № 8. С. 42–46.
31. Коць М., Цвігун О. Психологічний аналіз емоційного вигорання у студентської молоді. *Психологія: реальність і перспективи : збірник наукових праць Рівненського державного гуманітарного університету. Вип. 12* / упоряд. Р.В. Павелків, Н.В. Корчакова; ред.кол.: Р.В. Павелків, В.І. Безлюдна, Н.В. Корчакова. Рівне : РДГУ, 2020. С. 125–129.
32. Кроки до компетентності та інтеграції в суспільство : науково-методичний збірник / ред. кол. Н. Софій, І. Єрмаков та ін. Київ : Контекст, 2000. 336 с.
33. Кузікова С.Б. Основи психокорекції : навчальний посібник. Київ : Академвидав, 2012. 320 с.
34. Лазуренко О.О. Теоретичні основи дослідження категорії емоційної компетентності у сучасній психологічній науці. 2013. Ч.3. 19 с.
35. Лазуренко О.О. Емоції і їх значення в життєдіяльності людини. Київ, 2000. 60 с.
36. Левченко А. Психологічні особливості підліткового віку. *Психолог*. 2003. № 42 (90). С. 9–16.
37. Лукашевич М.П., Туленков М.В. *Соціологія*. Загальний курс: підручник. 2-е вид. Київ : Каравела 2006. 408 с.

38. Лящ О.П. Генеза емоційного інтелекту в юнацькому віці : *монографія*; Вінниця : ТОВ «Твори», 2010. 448 с.
39. Маївко А.О. Теоретико-методологічні основи розвитку соціальної педагогіки: *монографія*; Харк. держ. акад. культури. Харків : ХДАК, 2004. 285 с.
40. Москаленко В.В. Соціалізація особистості: (Філософ. аспект). Київ: Вища шк., 2000. 204 с.
41. Науменко О.С. Соціальний та емоційний інтелект як складові соціальної обдарованості. *Актуальні проблеми психології*. Т. VI : *Психологія обдарованості*. Вип. 8. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2012. С. 147–155.
42. Немченко С.Г. Асертивні права особистості. Психологічна корекція девіантної поведінки старшокласників загальноосвітньої школи: Методичні рекомендації для вчителів, психологів загальноосвітніх шкіл. Запоріжжя : «Прем'єр», 2004. 86 с.
43. Носенко Е.Л., Коврига Н.В. Емоційний інтелект: концептуалізація феномену, основні функції : *монографія*. Київ: Вища школа, 2003. 126 с.
44. Носенко Е.Л. Емоційний інтелект; концептуалізація феномену, основні функції. Київ : Вища школа, 2003. 127 с.
45. Носенко Е.Л. Четверик-Бурчак А.Г. Курс лекцій з дисципліни «Теорія емоційного інтелекту» із завданнями для самоконтролю. Дніпропетровськ : ПП Акцент. 2016. 114 с.
46. Байсара Л.І. Множинність виявлення інтелекту : *навчальний посібник*. Дніпропетровськ : ДНУ. 2010. 96 с.
47. Носенко Е.Л., Коврига Н.В. Емоційний інтелект. Концептуалізація поняття, основні функції. Київ : Вища школа, 2003а.126 с.
48. Олійник Г. Особливості соціалізації дітей з особливими потребами у сучасному українському суспільстві. *Social Work and Education*. Vol. 7, No. 2. Ternopil-Aberdeen, 2020. pp. 178–185.

49. Основи психології ; за ред. О.В.Киричука, В.А.Роменця. Київ : Либідь, 2000. С. 212–218.
50. Орбан-Лембрик Л. Психологія управління: *посібник*. Київ : Академвидав, 2003. 567 с.
51. Психологія соціальної роботи: підручник ; за ред. Ю.М. Швалба. Київ: «Основа», 2014. 448с.
52. Орбан-Лембрик Л.Е. Соціальна психологія : у 2 кн. Київ : Либідь, 2004. Кн. 1: Соціальна психологія особистості і спілкування. 576 с.
53. Проскурняк О.І. Соціалізація учнів з інтелектуальними порушеннями: комунікативно- мовленнєвий аспект. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова*. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. Випуск 30: збірник наукових праць. Київ : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2015. С. 291–296
54. Роджерс К. Клієнтоцентрована терапія : пер. с англ. Київ : Ваклер, 1997. 320 с.
55. Савчук М.Р. Теоретичні основи дослідження емоційного інтелекту. *Ефективна економіка*, 2017. № 5. С. 57–61.
56. Синьов В.М. Методологія та теорія досліджень в галузі дефектології. *Збірник наукових праць Кам'янець-Поділ. нац. ун-ту ім. Івана Огієнка*. Серія «Соціально–педагогічна» / за ред. О.В. Гаврилова, В.І. Співака. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2010. Вип. XV. С. 7–9.
57. Собченко О.М. Здібності у структурі емоційного інтелекту як фактор формування особистості. *Наука. Релігія. Суспільство*, 2008. № 4, С.84–87.
58. Тат'янчикова І.В. *Соціалізація дітей з порушеннями інтелектуального розвитку* : монографія. Слов'янськ : Вид-во Б.І. Маторіна, 2014. 381с.
59. Тат'янчикова І.В. Соціалізація дитини з вадами розвитку: теорія, досвід, технології : монографія. Слов'янськ : Вид-во Б.І. Маторіна, 2017. 457 с.

60. Трухін І.О. Соціальна психологія спілкування. Київ : Центр навчальної літератури, 2005. 336 с.
61. Турубарова А.В. Психологічні особливості підлітків із ДЦП в умовах дефіциту спілкування. *Психологія освіти: сучасний стан та перспективи розвитку* : збірник тез доповідей наук.-практ. конф. (Запоріжжя, 27– 28 жовтня 2005 р.). Запоріжжя : ЗІДМУ, 2005. С. 314–315.
62. Тюття Л.Т., Іванова І.Б. Соціальна робота: теорія і практика: *навч. посіб.* Київ : Знання, 2008. 574 с.
63. Філіппова І.Ю. Емоційний інтелект як засіб успішної самореалізації. *Соціальна психологія*. 2007. № 4. С. 68–79
64. Хохліна О.П. Забезпечення соціалізації дитини як мета діяльності спеціального освітнього закладу. *Дидактичні та соціальнопсихологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі* : наук.-метод. зб. Київ : Наук. світ, 2009. Вип. 11. С. 287–291.
65. Четверик-Бурчак А.Г. Емоційний інтелект як чинник успішності вирішення головних життєвих завдань. *Психолінгвістика*. 2013. Вип. 14. С. 163–184.
66. Шпак М. М. Теоретико-методологічні підходи до розуміння феномену емоційного інтелекту особистості. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки* : зб. наук. праць Київського національного університету ім. Т.Г. Шевченко; ред кол. : Судаков та ін. Київ: Логос, 2011. Т. 1. С. 192–199.
67. Яценко Т.С. Психологічні основи групової психокорекції : *навчальний посібник*. Київ : Либідь, 2000. 264 с.